

veel fouten in de tekst blijven zitten, met als gevolg dat de bedoeling van de auteur soms niet duidelijk is. Ook heeft het boek een uitgesproken saai uiterlijk. Verkoop via de boekhandel lijkt dan ook voor de uitgever geen hoge prioriteit te hebben. Wie het boek daarom laat liggen doet zichzelf echter tekort.

Peter Boomgaard

J. C. Dekker, *Zuivelcoöperaties op de zandgronden in Noord-Brabant en Limburg, 1892-1950. Overleven door samenwerking en modernisering. Een mentaliteitsstudie* (Dissertatie Katholieke universiteit Brabant 1996; Middelburg: J. C. Dekker, 1996, xiv + 626 blz., ISBN 90 90100946).

Eind maart 1892 begon een aantal boeren in het Noord-Limburgse Tungelroy (bij Weert) in het bakhuisje van H. Peerlings naar Belgisch voorbeeld met het gezamenlijk verwerken van hun melk tot boter. Het was het kleine begin van wat uiteindelijk zou uitgroeien tot een van de grootste ondernemingen op het gebied van de zuivelbereiding in ons land, de Campina Melkunie. De geschiedenis van die coöperatieve zuivelbereiding op de zuidelijke zandgronden tot 1950 heeft Janine Dekker, van oorsprong sociologe, uitvoerig beschreven in haar proefschrift, dat ze in december 1996 verdedigde aan de Katholieke universiteit Brabant. In haar boek betoogt ze in gedreven stijl dat de totstandkoming van deze kleine — en in onze ogen uiterst primitieve — fabriekjes een hefboomfunctie vervulde in het complex van vernieuwingen dat vanaf omstreeks 1890 het platteland van de zuidelijke zandgronden snel van karakter deed veranderen. Daarbij werd geprofiteerd van de aantrekkende conjunctuur en de snelle ontwikkelingen op het gebied van infrastructuur en techniek.

Na de inleiding en een hoofdstuk waarin de situatie in de landbouw op de zuidelijke zandgronden van vóór 1890 wordt geschetst, volgen acht hoofdstukken, verdeeld over een viertal thema's, door Dekker als 'kaders' aangeduid. In feite gaat het daarbij om evenzovele invalshoeken van waaruit opkomst en ontwikkeling van de coöperatieve zuivelbereiding worden benaderd. In de eerste plaats komt daarbij het feitelijk ontstaan van de coöperaties en hun ontwikkeling in tijd en ruimte aan de orde. Dit deel van het boek omvat een gedetailleerde beschrijving van de gang van zaken in onderscheiden sociaal-geografische regio's in beide zuidelijke provincies. Vervolgens komt in een tweede kader, ook vaak heel gedetailleerd, de technologie van de zuivelbereiding en de organisatie van de afzet aan de orde. Binnen een derde kader worden de economische facetten behandeld van deze eerder beschreven ontwikkelingen voor het landbouwbedrijf. Ten slotte wordt binnen het vierde kader uitgebreid ingegaan op de vele andere organisaties die op het terrein van de landbouw werkzaam waren en *last but not least* wordt de socio-culturele transformatie uiteengezet die gepaard ging met het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de zuivelcoöperaties. In feite is dit hoofdstuk het culmineerpunt van het hele boek, dat als een van de ondertitels *Een mentaliteitsstudie* voert. Ten slotte is er dan nog een elfde, evaluerend hoofdstuk.

Het 626 pagina's tellende boek is opvallend breed van opzet. De vraag is echter of heel die breedte echt zinvol was. Juist door de brede opzet namelijk, valt het ontbreken van een aantal elementen uit het hele complex van ontwikkelingen extra op; elementen, die de heroriëntatie van landbouw en platteland op de zandgronden mede mogelijk maakten. Zo de varkenshouderij. Hoewel op de ontwikkelingen in de rundveehouderij vrij uitvoerig wordt ingegaan, blijft de varkenshouderij als onlosmakelijk onderdeel van het productiecomplex op wat landbouwkundigen het 'etagebedrijf' plachten te noemen, buiten beeld. Dat is jammer, want men kan

stellen dat het succes van de coöperatieve zuivelbewerking niet zo groot zou zijn geweest als ook de varkenshouderij zich niet zó ontwikkeld had als ze deed. Al in de eerste decennia van de twintigste eeuw werd het varken — terecht — als het belangrijkste landbouwhuisdier van de zandgronden beschouwd. Weliswaar speelde het in Brabant aanvankelijk een wat minder grote rol dan elders in de zandgebieden, maar het is ook daar te belangrijk geweest om in de brede opzet die Dekker koos, geheel buiten beschouwing te laten. Nog een voorbeeld. Hoewel de kunststest op bladzijde 406-407 wél de nodige aandacht krijgt, ontbreekt deze voor een andere *land-saving* innovatie, namelijk het toenemende gebruik van buiten het bedrijf geproduceerde en aangekochte voedermiddelen; een zeer belangrijke ontwikkeling, die een onlosmakelijk onderdeel vormde van het complex van innovaties waarvan de zuivelfabriek er één was!

Veel problematischer echter is de naar mijn smaak essentieel verkeerde insteek die Dekker kiest met de wijze waarop ze zich in haar beeldvorming laat leiden door oudere — verouderde — sociologische literatuur op het gebied van de plattelandsontwikkeling. Het hele betoog rond de introductie van de fabrieksmatige zuivelbereiding en de daarmee gepaard gaande verandering van landbouw en platteland wordt door haar namelijk opgespannen in termen van een transformatie — in socio-culturele zin — van een zogenaamd 'traditioneel, agrarisch-ambachtelijk cultuurpatroon' naar een 'modern, industrieel-dynamisch cultuurpatroon'. Ze beschrijft hoe de ontwikkeling van de Zuid-Nederlandse zuivelindustrie begint met de oprichting van het kleine fabriekje in Tungelroy in 1892, en dat is in die zin voor haar dan ook het jaar 'nul'. Als gevolg van deze werkwijze worden in feite alle voorgaande ontwikkelingen gladgestreken en gereduceerd tot een monoliet, waaraan in navolging van sociologen als Wichers het etiket 'traditioneel' is gehangen. (Als de kern van het eerstgenoemde cultuurpatroon werd door deze sociologen doorgaans gezien de negatieve houding ten aanzien van verandering. Velen van hen die het begrippenpaar hanteerden, gingen er zonder meer van uit dat de plattelandsamenleving van vóór 1900 zich kenmerkte door stabiliteit en verstarring.) Onloochenbaar is dat er natuurlijk heel veel gebeurde op het platteland van de zandgronden vanaf circa 1890, maar hoe zou een toekomstig historicus, sprekend in dezelfde soort termen over de jaren zestig en zeventig, de stormachtige ontwikkelingen die zich toen op het Nederlandse platteland voltrokken, moeten interpreteren?

In de sociologie werd indertijd bij het gebruik van bovengenoemd begrippenpaar inderdaad een relatie gelegd met de feitelijke ontwikkelingen in de landbouw. Als een belangrijk aspect van het traditionele cultuurpatroon werd namelijk vaak de gebondenheid aan het traditionele, zelfverzorgende bedrijf genoemd, hetgeen Dekker nu opnieuw doet. Ze had echter naar mijn overtuiging moeten beseffen dat een dergelijke benadering voor een historische studie als de hare niet erg werkzaam is. Het bij voorbaat bestempelen van een samenleving als 'traditioneel' zegt weinig of niets over de samenleving zelf (net zo min overigens als het label 'modern' dat in feite doet). Men meet haar alleen maar af aan de 'moderne' tijd. De ontegenzeggelijk geringere dynamiek van het verleden laat men aldus geheel wegvallen tegen de geweldige dynamiek van die 'moderne' tijd. Dat nu is weinig zinvol, juist als het er om gaat die veranderingen in het verleden op te sporen en begrijpelijk te maken. Aan de hand van zijn studie over de introductie en verbreiding van de tabaksteelt onder de 'arme, kleine' Veluwe boeren in de zeventiende en achttiende eeuw had Roessingh in die zin dan ook al gedemonstreerd dat het weinig vruchtbaar is met een dergelijk dichotoom begrippenpaar te werken. Helaas wordt Roessinghs boek (uit 1976!) naast de vele oudere sociologische literatuur die de revue wél passeert, door Dekker niet gebruikt of zelfs maar genoemd en dat is jammer, juist voor een studie als deze.

Bovendien: 'zelfverzorging' lijkt bij dit alles een weinig geschikt criterium te zijn om greep

te krijgen op de aard en ontwikkeling van het vroegere landbouwbedrijf. Zelfverzorging was geen doel op zich, maar eerder harde noodzaak en het was tot in veel latere tijd de gewoonste zaak van de wereld, niet alleen op de kleine bedrijven van de zandgronden. Wie in dit verband bijvoorbeeld ook de betreffende paragrafen uit het bekende rapport van de Landbouwcommissie van 1886 over de toestand van de landbouw in Nederland goed leest, wordt duidelijk hoezeer de — weliswaar 'eenvoudige' — boereneconomie van de zuidelijke zandgronden produceerde voor de handel en hoezeer deze in de voorgaande drie decennia had geprofiteerd van de mogelijkheden die de exportmarkt bood. Veel rapporteurs signaleerden ook de verbeteringen die er in de voorgaande decennia bereikt waren. Dekker zelf lijkt met dit criterium dan ook wel te hebben geworsteld. Zo constateert ze in het tiende hoofdstuk bijna verwonderd dat na de omwenteling die de coöperatieve melkverwerking (en alles wat daarmee annex was) bracht, zelfvoorziening dominant bleef (506-507).

In weerwil van deze kritiek moet hier vooral toch ook worden gezegd dat Dekker een belangrijk boek heeft geschreven dat een grote aanwinst is voor de agrarische geschiedenis van ons land over de afgelopen honderd jaar. Het geeft een gedetailleerd beeld van de ontwikkelingen in de zuivelsector na 1890, een zeer cruciale periode in de geschiedenis van de Nederlandse landbouw. Tegelijkertijd echter maakt ze ongewild ook duidelijk hoezeer de geschiedenis van landbouw en samenleving op zuidelijke zandgronden van vóór die tijd nog steeds een witte vlek is op de kaart van agrarisch-historisch Nederland.

Jan Bieleman

K. van Berkel, *Dijksterhuis. Een biografie* (Amsterdam: Bert Bakker, 1996, 639 blz., f75, ISBN 90 351 16941).

In een bespreking van biografieën van Domela Nieuwenhuis en Belle van Zuylen kwam Van Berkel enige tijd geleden tot de opmerkelijke conclusie dat een biografie zich meer op het oeuvre van de hoofdpersoon moet richten dan op diens persoonlijkheid. Mensen blijven nu eenmaal vreemden voor elkaar, heette het, en de biograaf die 'de mens achter het werk' wil doorgronden loopt het risico van een sterke vereenzelving. Het resultaat kan dan alleen maar teleurstellen. Blijkens dit zuinige commentaar vond de recensent de verwachtingen die menigeen van het oplevende genre koestert te hoog gespannen. Een goede biografie laat het volle licht op het werk vallen, de rest is bijzaak.

Als Van Berkel gelijk heeft, is het te hopen dat biografen zich van dat gelijk niet te veel zullen aantrekken. Ik moet er niet aan denken, bijvoorbeeld, dat zijn kanttekeningen de verschijning van de even omstreden als succesvolle Darwinbiografie van Adrian Desmond en James Moore hadden voorkomen. Maar Van Berkels redenering rust gelukkig op niet meer dan retorische spitsvondigheid. Hij bespreekt één voorbeeld van een al te 'persoonlijke' biografie (die van Domela), wijst op de risico's van een dergelijke benadering, en acht zich in zijn conclusie dan gerechtigd de subjectieve, emotionele en aardse motieven die mensen tot het schrijven en kopen van biografieën bewegen te negeren. Een klassiek voorbeeld van het kind met het badwater weggooien.

De voor de hand liggende vraag die de verschijning van Van Berkels biografie van de wetenschapshistoricus Eduard Jan Dijksterhuis (1892-1965) oproept, is of de auteur zijn richtlijnen voor het genre zelf in acht heeft genomen. Afgaande op de verantwoording waarmee het boek begint, is dat inderdaad het geval. De nadruk zal op Dijksterhuis' werk liggen, het gaat erom de samenhang tussen werk en persoon zichtbaar te maken, en Van Berkel wil niet psychologiseren.